

Bijlage 6 – Bas van Bavel, *De onzichtbare hand*.

Hoe markteconomieën opkomen en neergaan

Van Bavel gebruikt in zijn analyse zes markteconomieën als uitgangspunt: drie pre-industriële: Irak (500-1100), Midden- en Noord-Italië (1000-1500) en De Nederlanden (1100-1800). En drie moderne markteconomieën: Engeland, de Verenigde Staten en Noordwest-Europa (1500-2000). De eerste drie komen uitgebreider aan de orde dan de andere drie.

Van Bavel gaat uit van de drie productiefactoren: grond, arbeid en kapitaal. Zonder deze drie kan een markt niet functioneren en een economie niet bestaan. Geproduceerde artikelen kunnen op verschillende manieren gedistribueerd worden, waarvan ‘de markt’ er één is (meest flexibel en snel). De markt heeft tegenwoordig een dominante positie verworven. Dit is zeldzaam, want de meest voorkomende vorm van uitwisseling in de loop van de geschiedenis was gebaseerd op het gebruik van *macht*. “Dit leidt tot de stelling dat de opkomst en de overheersende rol van markten voor grond, arbeid en kapitaal een zichzelf ondermijnende ontwikkeling is, want het samenspel tussen dominante markt, economie en samenleving leidt uiteindelijk tot een terugval in welvaart en welzijn.” (p16)

Van Bavel onderzoekt de invloed van het verschijnsel ‘markt’ in zijn verschillende stadia en bekijkt daarbij de “factormarkten – de markten voor grond, pacht, arbeid en kapitaal” (p16). Hij laat zien dat markteconomieën eerst groeien, dan stagneren en ten slotte neergang vertonen. De belangrijkste reden van neergang is het steeds dominanter worden van de machthebbers binnen een samenleving.

‘Markten’ worden door Van Bavel “gedefinieerd als systemen voor het toewijzen en uitwisselen van hulpbronnen door middel van monetaire transacties, waarbij de prijzen in eerste instantie worden bepaald door de werking van vraag en aanbod en er sprake is van een groot aantal met elkaar wedijverende kopers en verkopers, die vooral gericht zijn op het maximaliseren van hun eigen voordeel en winst.” (p18)

De ontwikkelingen in de richting van de open markten, vrijheid en welvaart begon al in de late middeleeuwen. Dit proces lijkt te zijn begonnen in Noordwest-Europa. Van Bavel toont aan dat markten een bijdrage leveren aan de uitwisseling van de productiefactoren, vooral tijdens de opkomst van de betreffende markten. Voor een deel is die groei echter het gevolg van de in de vorige periode opgebouwde “sociale rijkdom (buiten de markt geproduceerde diensten, vrije tijd, sociale zekerheid).” (p40) Daartoe hoort ook de invloed van technologie, die in de regel voortkomt uit buiten de markt ontdekte of ontwikkelde vernieuwingen.

De groei van een markt is een zichzelf versterkend proces en heeft sociale polarisatie tot gevolg op het vlak van rijkdom en politieke slagkracht en veroorzaakt verkalking van de institutionele inrichting van markten. “Dit is grotendeels het gevolg van de bemoeienissen van steeds dominanter wordende groepen die profiteren van de toegenomen marktuitswisseling.” (p41)

De nieuwe dominante groepen gebruiken steeds vaker hun geld en macht om hun positie in de markt te consolideren. Dit leidt uiteindelijk tot achteruitgang van de gemiddelde welvaart.

Als voorbeeld zal ik in deze bespreking heel kort de tekst over De Nederlanden samenvatten. Daarin is hetzelfde patroon te ontdekken dat zich in de vijf andere samenlevingen voordeed.

De Nederlandse welvaartshoogtij in vergelijking met andere gemeenschappen begon in de Late Middeleeuwen. De Nederlanden bestond uit een lappendeken van heerlijkheden, hertogdommen, graafschappen en prinsdommen. Vanaf de elfde eeuw vond een onafgebroken economische groei plaats. De bevolking nam toe en steden groeiden snel. Arbeidsdeling, specialisatie en arbeidsproductiviteit namen toe. Het kerngebied werd de graafschap Holland. *Financiële ‘overschotten’* werden omgezet in schilderkunst en literatuur. De opkomst van de factormarkten vond plaats in een maatschappij die zich kenmerkte door “een betrekkelijk brede en gelijkwaardige verdeling van macht en eigendom tussen sociale

groepen en individuele personen. Landsheren/vorsten, stedelijk patriciaat en feodale adel hielden elkaar in evenwicht, terwijl ook boeren, dorpsgemeenschappen en gilden van stedelijke ambachtslieden stuk voor stuk een solide positie in de samenleving hadden en betrokken waren bij de juridische en politieke besluitvorming.” (p 215)

Zelforganisatie van de bevolking floreerde, onder andere tot uiting komend in de waterschappen. Na de kooplieden organiseerden de ambachtslieden zich, in gilden en broederschappen. Van de elfde tot de dertiende eeuw floreerden de goederenmarkten, “terwijl de overdracht van grond, arbeid en kapitaal stevig ingebed bleef in organisaties die buiten de markt stonden.” (p 220) Bij de overdracht van grond speelden sociale, politieke en ideologische overwegingen een rol, niet monetaire of economische.

Een eerste stap was de registratie van grondoverdrachten bij rechtbanken. Begin zestiende eeuw werd registratie verplicht gesteld. Geleidelijk aan waren pachtmarkten ontstaan, vooral voor kleinere percelen.

Vanaf de veertiende eeuw was de loonarbeid sterk toegenomen, zowel in de steden als op het platteland. Door de groei van loonarbeid en het steeds grotere belang van pacht, goederenhandel en belastingheffing, nam de vraag naar muntgeld sterk toe. Gebrek aan muntgeld deed het verlenen van kredieten toenemen. Aan de andere kant deed grond vaak dienst als onderpand bij kredietverlening. Vanaf de elfde eeuw was ‘verpanding’ als kredietverlening al bekend.

“Die veranderingen waren aanvankelijk het initiatief van buitenlanders, met name joden en Lombarden, die op persoonlijke basis actief waren in de kredietverlening, niet op een anonieme markt. Joden vielen niet onder de christelijke woekerwetten en vanaf begin dertiende eeuw waren ze actief in de Nederlanden, maar niet in zulke grote aantallen als elders in West-Europa.” (p240) “In de dertiende eeuw namen de Lombarden geleidelijk de rol van de joden in de Nederlanden over.” (p241)

De invloed van kerkelijke rechtbanken nam af, overheden werden minder bereidwillig om het kerkelijk verbod op renteheffing te handhaven.

In de vijftiende en zestiende eeuw zette de opkomst van de factormarkten zich door. Er ontstonden concentraties van gepachte percelen in handen van de succesvolste pachtboeren. De arbeids- en kapitaalmarkten groeiden. Het opdelen van eigendommen in aandelen kwam in zwang. *Factor- en goederenmarkten* stimuleerden elkaar. Rond het midden van de zestiende eeuw was Nederland een samenleving geworden die volledig gedomineerd werd door de *marktwerking*. Geldstromen en financiële markten stonden onder de controle van de Amsterdamse elite.

Kooplieden maakten enorme winsten door langeafstandshandel, onder andere in Azië. In 1602 werd de VOC opgericht en gaf voor het eerst overdraagbare aandelen uit met een beperkte aansprakelijkheid. De aandelen werden verhandeld op de Amsterdamse beurs.

“De VOC werd ook een *machtsinstrument*, zoals bleek uit het met bruto geweld onderwerpen van de specerijenproducerende eilanden in Oost-Indië, met inbegrip van het afslachten van de vrijwel voltallige bevolking van Banda, waarbij slechts enkele honderden mensen werden gespaard.” (p 291) Een dergelijk soort handelsrelatie bestond ook voor ‘West-Indië’ (WIC).

“De VOC wist een nagenoeg perfecte koppeling tot stand te brengen tussen dwangmiddelen en factormarkten, door intensief gebruik te maken van de arbeidsmarkten om aan zeelieden, soldaten, officieren en bestuurders te komen, door voor het financieren van de schulden en het verhandelen van de aandelen gebruik te maken van de financiële markten en door zowel de aankoop als de verkoop van goederen via de goederenmarkten te laten verlopen.” (p296)

De positieve effecten van de opkomst van de financiële markten en nieuwe financiële producten gingen in de loop van de zeventiende eeuw grotendeels verloren. “Daarna leverden ze eerder een bijdrage aan de economische stagnatie, door kapitaal niet te benutten voor productief gebruik, maar voor verrijkingsdoeleinden en voor het financieren van improductieve activiteiten als oorlogvoering. [...] Van de kolossale fortuinen die waren vergaard, belandde ondertussen een steeds kleiner deel nog in productieve investeringen in de reële economie.” (p297)

“Amsterdam bleef bovendien tot diep in de achttiende eeuw het

belangrijkste centrum ter wereld voor het financieren van overheidsschulden. [...] Pas tegen het einde van de achttiende eeuw moest Amsterdam zijn positie als financieel wereldcentrum afstaan aan Londen.” (p298)

“Heel veel mensen in zeventiende-eeuws Amsterdam waren volslagen verpauperd.” (p302)

Na de zeventiende eeuw namen eerst Engeland en vervolgens de Verenigde Staten de leidende rol in de wereldeconomie van de Nederlanden over. Van Bavel heeft de nadruk gelegd op de pre-industriële periode. De periode erna heeft daarom minder aandacht gekregen.

Van Bavel beschrijft zes maatschappijen. In alle zes “komt een vergelijkbaar patroon naar voren in de wisselwerking tussen samenleving, marktinstellingen en economie: De oorspronkelijk zo positieve terugkoppelingscyclus van toenemende vrijheid, groeiende factormarkten en economische groei slaat om in een negatieve cyclus van toenemende maatschappelijke polarisatie, een toenemende verstoring van het marktevenwicht ten gunste van de belangen van marktélites, en stagnatie van de economie, uiteindelijk gevolgd door relatieve of absolute achteruitgang.” (p371)